

РОЗДІЛ 2. КОРЕКЦІЙНА ПЕДАГОГІКА

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

PEDAGOGICAL CONDITIONS AS A DETERMINANT OF SOCIAL INTEGRATION AMONG SENIOR SCHOOL STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

У статті розглядається актуальна проблема соціальної інтеграції старшокласників з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти. Наголошується на тому, що успішність цього процесу значною мірою залежить від цілеспрямованого створення відповідних педагогічних умов. Здійснений аналіз наукових джерел показує, що питання соціальної інтеграції старшокласників з особливими освітніми потребами є недостатньо вивченим. Більшість досліджень у сфері інклюзивної освіти зосереджується на роботі з дітьми молодшого та середнього шкільного віку, тоді як проблематика підлітків залишається на периферії наукової уваги. Це створює суттєву прогалину у розумінні специфічних викликів та потреб, з якими стикаються старші учні в процесі соціалізації. Окрім теоретичного дефіциту, існує також брак практичних рекомендацій щодо створення ефективних педагогічних умов для подолання цих бар'єрів. Наявні методики часто не враховують вікові особливості старших учнів, їхні інтереси та прагнення до самостійності. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та визначення ключових педагогічних умов, які сприяють повноцінному включенню учнів з особливими освітніми потребами у соціальне життя школи та громади. Автори аналізують та виокремлюють чотири основні фактори, що є визначальними для успішної інтеграції: індивідуалізація освітнього процесу через розробку індивідуальної програми розвитку; комплексний психолого-педагогічний супровід, який здійснюється мультидисциплінарною командою фахівців; тісна співпраця з батьками як ключовими партнерами освітнього процесу; а також формування інклюзивного та толерантного середовища в освітньому закладі.

У статті доводиться, що системне забезпечення цих умов дозволяє подолати бар'єри соціальної ізоляції, розвинути соціальні та комунікативні навички в учнів з особливими освітніми потребами, а також сприяє формуванню в суспільстві принципів гуманізму та рівності.

Ключові слова: соціальна інтеграція, особливі освітні потреби, старшокласники,

інклюзивна освіта, педагогічні умови, психолого-педагогічний супровід.

This study examines the critical issue of social integration for senior school students with special educational needs (SEN) in the context of inclusive education. The findings emphasise that the effectiveness of this process largely depends on the deliberate establishment of appropriate pedagogical conditions.

A conducted analysis of academic sources shows that the issue of social integration of high school students with special educational needs is insufficiently studied. The majority of research in the field of inclusive education focuses on working with children of primary and middle school age, while the problems of adolescents remain on the periphery of scientific attention. This creates a significant gap in understanding the specific challenges and needs that older students face during the socialization process. In addition to this theoretical deficit, there is also a lack of practical recommendations for creating effective pedagogical conditions to overcome these barriers. Existing methods often fail to consider the age-specific characteristics of older students, their interests, and their desire for independence. The purpose of the research is to provide a theoretical rationale and to identify the key pedagogical conditions that foster the meaningful inclusion of students with SEN in the social life of both the school and the broader community. Four inter-related factors are identified as central to successful integration: (1) individualisation of the educational process through tailored individual development programmes; (2) comprehensive psychological and pedagogical support delivered by a multidisciplinary team of specialists; (3) close collaboration with parents as essential partners in the educational process; and (4) the cultivation of an inclusive and tolerant school climate. The study demonstrates that a systematic implementation of these conditions can overcome barriers to social isolation, enhance students' social and communication skills, and advance the principles of humanism and equality within society.

Key words: social integration, special educational needs, senior school students, inclusive education, pedagogical conditions, psychological and pedagogical support.

УДК 376.01-056.2/3
DOI <https://doi.org/10.32782/ip/86.2.9>
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

Опалюк Т.Л.,
докт. пед. наук, професор,
декан факультету спеціальної освіти,
психології і соціальної роботи
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

Брилінський Д.О.,
аспірант кафедри спеціальної
та інклюзивної освіти
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Освіта є одним із невід'ємних і фундаментальних прав людини, яке забезпечує основу для розвитку особистості, її самореалізації та повноцінної участі в житті суспільства. Особливої уваги в освітньому процесі потребують діти з особливими освітніми потребами (ООП), чий розвиток має певні фізичні або психофізичні особливості.

Соціальна інтеграція старшокласників з ООП – це складний, багатогранний процес, що передбачає їхнє активне включення у міжособистісні відносини, прийняття соціальних норм, розвиток соціальних навичок і, як наслідок, – повноцінне функціонування в суспільстві. Попри значні досягнення в розвитку інклюзивної освіти, ця проблема залишається актуальною, оскільки на практиці

учні з ООП часто стикаються з бар'єрами соціальної ізоляції та нерозуміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема соціальної інтеграції осіб з особливими освітніми потребами (ООП) перебуває в центрі уваги багатьох українських та закордонних науковців. Сучасні дослідження підтверджують, що успішність інклюзивної освіти значною мірою залежить не тільки від матеріально-технічного забезпечення, але й від ефективності педагогічних умов, що сприяють соціалізації.

Значний внесок у теоретичне обґрунтування інклюзивної освіти зробили такі вчені, як В. Засенко, І. Коляда, А. Колупаєва та інші, які досліджували її філософсько-методологічні основи та закономірності розвитку. Їхні праці акцентують на необхідності створення освітнього середовища, яке приймає та цінує різноманітність учнів, що є першою сходинкою до їхньої соціальної інтеграції.

У сфері психологічного супроводу дітей з ООП особливу цінність становлять роботи О. Бондарчук, В. Синьова, які розкривають механізми психологічної адаптації та корекції поведінкових розладів. Ці дослідження є основою для розуміння внутрішніх процесів, що впливають на соціалізацію, проте вони не завжди деталізують конкретні педагогічні інструменти для роботи в умовах інклюзії саме з підлітками.

Окремі дослідники, зокрема О. Софій, М. Шеремет, зосереджують увагу на ролі асистента вчителя та інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ). Вони аналізують моделі співпраці між фахівцями та сім'єю, підкреслюючи, що цілеспрямований психолого-педагогічний супровід є критично важливим для успішного навчання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз останніх публікацій показує, що більшість досліджень стосується інклюзивної освіти загалом, а також роботи з дітьми молодшого та середнього шкільного віку. Питання соціальної інтеграції саме старшокласників з ООП залишається менш вивченим. Також недостатньо розкриті практичні педагогічні умови, які можуть бути застосовані для ефективного подолання цих бар'єрів.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та визначити комплекс педагогічних умов, що є визначальним фактором успішної соціальної інтеграції старшокласників з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Категорія «умова» у філософській думці відображає фундаментальну залежність предмета від зовнішніх обставин, що формують середовище його виникнення, існування та розвитку. Філософський енциклопедичний словник уточнює це поняття, визначаючи умову як суттєвий компонент комплексу об'єктів або їх взаємодій, чия присутність уможливорює існування іншого явища.

Визначення сутності поняття «педагогічна умова» постає предметом численних дискусій дослідників. Проаналізуємо дане поняття з різних позицій. Зауважимо, Є. Хриков та О. Божок наголошують, при визначенні педагогічних умов варто врахувати, що вони формулюються педагогами, хоча «фактори і причини» умов існують незалежно від будь-якої діяльності, відтак, їх краще трактувати саме через поняття «обставини». Ю. Гвоздецька та І. Філімонова зазначають, що педагогічні умови тісно пов'язані між собою, є «взаємозумовлюваними», а їх реалізація впливає на підвищення ефективності освітнього процесу.

Педагогічні умови – сукупність зовнішніх чинників та обставин, які впливають на перебіг навчальної діяльності [9]. Окреслюючи зміст категорії «педагогічні умови», автор вказує на сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, педагогічних прийомів і матеріально-просторового середовища, спрямованих на розв'язання поставлених завдань [9, с. 176]. Особливою рисою поняття «педагогічна умова» є те, що воно включає елементи усіх складових процесу навчання (цілі, зміст, методи, форми і засоби) [9].

У контексті нашого дослідження «педагогічні умови» розглядаємо як необхідні обставини, що визначають особливості організації освітнього процесу, дотримання яких впливає на досягнення поставленого результату.

Поняття «педагогічні умови» у широкому сенсі трактується як сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, що забезпечують ефективність педагогічного процесу. Стосовно соціальної інтеграції старшокласників з ООП, педагогічні умови – це цілеспрямовано створена система заходів, спрямованих на подолання соціальних та комунікативних бар'єрів.

На основі аналізу наукових джерел та узагальнення практичного досвіду ми спробували виділити *такі ключові педагогічні умови*, що є визначальним фактором соціальної інтеграції старшокласників з ООП:

1. Індивідуалізація освітнього процесу.

Кожен учень з ООП є унікальною особистістю зі своїми особливостями, потребами та здібностями. Тому індивідуалізація навчання є першочерговою умовою успішної інтеграції.

Кремень В.Г. зазначає, що одним із пріоритетних напрямків модернізації сучасної освіти є індивідуалізація навчання, його наближення до сутності кожної дитини, конкретних здібностей, майбутньої життєвої траєкторії людини, дитиноцентризм в освіті [6]. Йдеться про організацію освітнього процесу таким чином, що навчальний матеріал, методи його подачі, засоби навчання та швидкість засвоєння інформації адаптуються до унікальних особливостей і потреб учнів.

Сак Т.В. у науковому доробку, щодо індивідуалізації навчання учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі, зазначає, що сучасна освітня практика розрізняє два ключові підходи до організації навчального процесу: диференціацію та індивідуалізацію. Диференціація навчання полягає в організації діяльності, яка враховує здібності, схильності та інтереси груп учнів. Це дозволяє на уроці адаптувати зміст завдань, їх тривалість або надавати різну методичну підтримку залежно від готовності учнів до навчання [12].

Отже, індивідуалізація навчання – це більш глибокий підхід, що передбачає організацію освітнього процесу з урахуванням унікальних, індивідуальних особливостей кожного учня.

2. Психолого-педагогічний супровід. Ефективна інтеграція неможлива без комплексної підтримки. Психолого-педагогічний супровід має здійснюватися командою фахівців, до складу якої входять: асистент учителя, який надає індивідуальну допомогу в навчанні та соціалізації; практичний психолог, що проводить корекційно-розвиткові заняття та надає консультації учням і педагогам; соціальний педагог, який допомагає вирішувати питання взаємодії з однолітками та соціального життя.

Соколова, Г., Кравець, Ю. стверджують, що значну роль у психолого-педагогічному супроводі дітей з особливими освітніми потребами відіграє командна робота всіх учасників освітнього процесу. Тобто, саме психолого-педагогічний супровід покликаний сприяти озброєнню вчителів знаннями щодо психології таких дітей, їхніх психологічних можливостей в засвоєнні навчальних знань та вмінь, освоєння практичних прийомів розвитку мислення, а також створення сприятливого психологічного мікроклімату в школі та сімейному середовищі задля успішної соціалізації таких дітей [13].

3. Співпраця з батьками. Батьки учнів з ООП є ключовими партнерами у процесі інтеграції. Тісна співпраця з батьками передбачає: регулярне інформування про успіхи та виклики в навчанні та соціалізації; залучення батьків до розробки ІПР та прийняття рішень щодо навчання; проведення спільних заходів, що сприяють зміцненню взаєморозуміння між сім'єю та школою.

Гаяш О. В. наголошує, що для успішної реалізації інклюзивних програм надзвичайно важлива підтримка і розуміння дітей з ООП, співпраця педагогів і родин таких дітей, яка буде ефективною за реалізації наступних умов: створення сприятливої атмосфери; постійне спілкування між родиною дітей і закладом освіти, яке має й інтерактивну, і перцептивну його складові; прийняття батьків як колег [2].

Отже, ефективність впровадження інклюзивної практики тісно пов'язана з готовністю всіх суб'єктів освітнього процесу, зокрема педагогів та батьків, до співпраці та формування толерантного ставлення до дітей з ООП.

4. Формування інклюзивного та толерантного середовища. Педагогічні умови мають бути спрямовані на формування інклюзивної культури в школі. Це передбачає проведення тренінгів та бесід про толерантність, різноманітність та взаємоповагу; залучення всіх учнів до спільних проектів, позакласних заходів та волонтерської діяльності, де кожен може проявити свої здібності; використання кооперативних методів навчання, що сприяють командній роботі та взаємодопомозі.

Особливості толерантних взаємовідносин учнів в інклюзивному класі вивчалися науковцями О. Василенко, О. Гавриловим, Т. Ілляшенко, Л. Іскрою, Р. Попелюшко, Т. Садковою, Л. Тарабасовою, С. Томчук та ін. Питання толерантності знаходять відображення у законодавчих документах: Закон України: «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про дошкільну освіту; Конвенції ООН «Про права дитини», «Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю», Накази Міністерства освіти і науки України від «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання» тощо.

Відповідно до «Декларації прав толерантності» толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань [3].

Відповідно до соціального аспекту цієї декларації, толерантність є фундаментальною умовою для гармонійних стосунків на всіх рівнях: між окремими людьми, всередині сім'ї та в громаді. Тому критично важливо формувати атмосферу відкритості, взаємної уваги та солідарності в освітніх закладах, на робочих місцях і вдома.

Висновки. Створення та забезпечення ефективних педагогічних умов є фундаментальним і вирішальним фактором для успішної соціальної інтеграції старшокласників з особливими освітніми потребами. Цей процес не є спонтанним, а вимагає системного, цілісного та ретельно спланованого підходу, що охоплює не лише навчальну, а й соціально-виховну складову. В основі цього підходу лежить цілеспрямована індивідуалізація навчання. Вона передбачає не просто адаптацію навчальних матеріалів, а глибоке врахування унікальних потреб, здібностей та інтересів кожного учня. Наступним важливим компонентом є комплексний психолого-педагогічний супровід. Його ефективність залежить від злагодженої роботи мультидисциплінарної команди фахівців: асистента вчителя, практичного психолога, соціального педагога, логопеда та інших. Критично важливою є активна взаємодія з батьками. Нарешті, найважливішою умовою є формування толерантного освітнього середовища. Саме атмосфера

взаємоповаги, відкритості та солідарності в учнівському колективі дозволяє учням з ООП почуватися прийнятими та захищеними.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Божок О. С. Педагогічні умови формування мовно-методичної компетентності майбутніх учителів іноземної мови. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. Рівне, Вип. 14. 2016. С. 83–86.
2. Гаяш О. В. Співпраця закладу освіти з батьками дітей з особливими освітніми потребами як умова реалізації ідей інклюзії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Вип. 38. 2019. С. 60–66.
3. Декларація принципів толерантності. Верховна Рада України. 2017. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_503 (дата звернення: 12.05.25).
4. Іскра Л. В. Організаційно-педагогічні умови формування толерантного ставлення молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами. *Науковий огляд*. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/2191> (дата звернення: 12.05.25).
5. Коновальчук І. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до налагодження конструктивної взаємодії з дітьми та батьками в ситуації конфлікту. *Scientific letters of academic society of Michal Baludansky*. Kosice, Slovakia, 2018. Volume 6. № 3. С. 49–53.
6. Кремень В. Г. *Філософія людиноцентризму в освітньому просторі*. К.: Знання, 2010.
7. Литвин А., Мацейко О. Методологічні засади поняття «педагогічні умови». *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Львів, 2013. № 4. С. 43–63.
8. Литвин А. Типологія поняття «умови» в науково-педагогічних дослідженнях. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Львів, 2013. № 5. С. 9–28.
9. Нишак І. Д. Педагогічні умови реалізації методичної системи навчання інженерно-графічних дисциплін майбутніх учителів технологій. *НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ. Серія: «Педагогіка. соціальна робота»*. ВИПУСК 1 (40). 2017. С. 175–178.
10. Психологічний супровід інклюзивної освіти : підручник / кол. авторів ; за заг. ред. Т. О. Докучинової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. 172 с.
11. Резніченко І. Г. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді засобом інклюзивного туризму. *Modern directions of scientific research development. Proceedings of the 16th International scientific and practical conference*. BoScience Publisher. Chicago, USA. 2022. Pp. 134–144.
12. Сак, Тамара Василівна. Індивідуалізація навчання учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі. *Особлива дитина: Навчання і виховання*. 4 (69). 2014. С. 3–6.
13. Соколова, Г., Кравець, Ю. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами: організаційні і методичні аспекти. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2(23), 2023. С. 178–195.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.09.2025

Дата публікації: 24.09.2025